

SCHWALM PÁLNÉ
gyakorló iskolai tanár, Baja

A zenei hallás és ritmusérzék fejlesztésének szükségessége és lehetőségei a tanítási órán

Az 1963-as reformtanterv az ének-zene tanításában az élményszerű daltanítás mellett önálló munkaterületként jelöli meg a zenei hallás és a ritmusérzék fejlesztését. A hallásképzést a daltanítással párhuzamosan végezzük, és ez minden tanítási órára kiterjedő feladatokat jelent a tanító számára. A megtanítandó ritmikai és dallami elemek tudatosítása csak néhány órát vesz igénybe, de ezzel még nem tekinthetjük megoldottnak a tantervi feladatokat.

A Tantervi Utasítás hangsúlyozza: „Tartsuk szem előtt, hogy a zenei képességek hosszas fejlődésének nagyon fontos szakasza van ránk bízva.”

Még sok iskolában hiányzik az eredményes hallásfejlesztő munka. A gyakorlatban azt látjuk, hogy a tanulók megtanulnak néhány dalt, és egy-egy óra keretén belül megismerik a ritmikai és dallami elemeket. A tudatosítás gyakran elvont, közlő módszerrel történik az élő zenéből, a tanult dalokból való elvonatkoztatás helyett. A begyakorlásnál pedig túlságosan gyakori az ötletszerűség, a tervezés és tudatos munka hiánya.

Munkánk eredményeképpen el kell érniünk, hogy a tudatosítással megismert zenei jelenségeket: ritmusképleteket, dallamfordulatokat a tanulók önállóan, hallás útján felismerjék és tudatosan reprodukálni tudják. Az iskolába kerülő gyermek rendelkezik azokkal az adottságokkal, hajlamokkal és bizonyos értelemben már képességekkel is, amelyek szükségesek a zenei nevelésben. A képességek a hajlamokból fejlődés útján keletkeznek. Alapjuk a hallóanalizátor anatómiai és fiziológiai sajátosságai, és az ember magasabbrendű idegtevékenysége. A hajlamoknak képességekké való fejlődésében a környezet hatása, ingerei a fejlődés meghatározó tényezői. A zenei nevelés szempontjából az ingerek közül az akusztikai, optikai, kinezttétikus és az emocionális jellegű ingerek a legfontosabbak. A külső hatások a hajlamokat állandó tevékenységre ösztönzik, és az idegrendszer a feltételes reflexek láncolatával reagál az ingerekre. Rubinstein szavaival: „A külső körülmények a belső feltételeken keresztül valósulnak meg.” Kialakul a szervezet alkalmazkodóképessége a dallam, a ritmus és a harmónia hallására, reprodukálására, megértésére és átérzésére. A zenei képességek nem választhatók el mereven egymástól, de a gyakorlatból ismerjük a különböző idegrendszeri típusokat tanulóink körében. A dallam tökéletes, belső hallása nem jár mindig együtt a reprodukálás képességével. A nevelő feladata a zenei tevékenységek megszervezése, amelyek folyamán fejlődnek és tökéletesednek az idegfolyamatok és a képességek. Tudatos és tervszerű munkával kell a tanítóknak a képességeket a jártasságok vagy készségek fokára emelnie. A képességek mellett készségek és ismeretek

jellemzik majd a tanulót a zenei nevelés hatására. Bár összetartozó fogalmakról van szó, nem tekinthetjük őket azonosaknak.

A zenei képességek vonatkoznak a hallási érzetekre: a hangmagasságra, intenzitásra, hangszínrre, időtartamra és dallamra; a mozgási érzetekre a hangképző szervek és az egész test vonatkozásában; a zenei emlékezőképességre és a szellemi képességek közül leginkább a képzelet és gondolkodás képességére.

A zenei tevékenység mindig összetett jelenség, melyben a különböző képességeknek megfelelő folyamatok egy időben mennek végbe reflexkapcsolatok láncolatának kiépítésével. Reflexkapcsolat épül ki például a hangjegyolvasás során, amikor a hangjegyek vizuális képe és a dallamhang akusztikai képzete, a belső hallás és a hang megszólaltatásához szükséges kinesztétikus képzetek között kapcsolat létesül. Egyik képzet kiváltja a másikat és a feltételes reflexek mechanizmusán keresztül kialakulnak a zenei készségek. Paul Michel szerint: „A zenei készség, mint a zenei tevékenység megtanult tényezői, amelyek a fiziológiai mechanizmuson belül dinamikus sztereotípiákat alkotnak.”

A zenéléktan idevonatkozó megállapításai meghatározzák a zenepedagógus számára a metodikai feladatokat, és ezek tudatos alkalmazása mindinkább nélkülözhetetlenné válik a gyakorlatban. A nevelő feladata, hogy az ingerek sokoldalúságával előmozdítsa a különböző zenei tevékenységeket, és így a képességek foglalkoztatásával idővel eljut a készségek kialakításához. Itt is érvényesül Johannes Amos Comenius „aranszabálya”: „a lehető legnagyobb mértékben kell mindent érzékelhető módon megjeleníteni... és ha valamit több érzékszervvel lehet egyszerre felfogni, akkor azt több érzéknek kell nyújtani egyszerre”. A zenében a hangok magasságának hallását megerősítjük pl. a kézjelek térbeli szemléltetésével, hangszerekkel, kottaképpel és a hangnevek tudatos éneklésével.

Nemcsak a zenei hatások sokoldalúsága segíti elő a készségek kialakulását, hanem a zenei hatások ismétlődésének gyakorisága révén tökéletesednek az idegrendszeri folyamatok, és egyesek automatikussá válásával összetett zenei megnyilvánulások válnak lehetővé. A gyermek képes a dallamot olvasás útján tudatosan felidézni, elénekelni, miközben ritmosztinátót tapsol a dalhoz kíséretként. A zenei hatások ismétlődésének szükségessége kívánja meg a zenei nevelésben a gyakorlás tervszerű és folyamatos munkáját. „A gyakorlás nem pusztán ismétlés, hanem azonos motorikus feladatoknak ismételt megoldása, aminek során az eredeti mozgás (cselekvés) tökéletesebbé válik és minőségileg módosul.” (Rubinstein)

Egy-egy tanítási órán is számtalan lehetőség kínálkozik a sokoldalú és változatos zenei hatások nyújtására, valamint a tanulók aktivitására épülő gyakorlására. Óram elemzése során a fenti két pedagógiai módszer megvalósításának lehetőségeit kívánom feltárni a zenei hallás és ritmusérzék fejlesztésének érdekében.

Osztály: 4a. Idő: 1965. április 28. Időtartam: 45 perc.

Tárgy: ének—zene.

Téma: Ünnepeink.

Megelőző anyag: Béka — kánon.

A tanítás anyaga: Szép tavaszünnepe című dal.

Az óra céljai:

1. Nevelési: a Munka Ünnepeinek megbecsülésére és kedélyre nevelés.
2. Oktatási cél: A dal hallás utáni megtanítása.
Hallásfejlesztés az oktávlépés, valamint a f — sz — t — hangok dallamfordulatainak gyakorlásával.

Óratípus: vegyes.

Szemléltetés: a tanító hangja, a tankönyv képe, a tábla képe, zongora, hang-
lemez, gyermekhangszerek és ritmuskártya.

Koncentráció: olvasással: A dolgozók legnagyobb ünnepe című olvasmánnyal.

Környezetismerettel: a május 1-i előkészületek megfigyelése.

A szervezési feladatok megvalósítása után órák első mozzanata a *Hangszépités* címet kapja. Ezen belül a tanulókkal egy régebben tanult dalt énekeltek el, a *Hajnali köszöntő*-t. A zenei memóriára támaszkodva a dal harmadik sorának dúdolásából ismertetem fel a dalt, majd együttesen elénekeljük szöveggel. Az óra *Kezdő ének*-e hangulati, ritmikai vagy dallami szempontból legyen hasonló a tanítandó új dalhoz. Ezen az órán a hangulati kapcsolat dominálása mellett az új dalban előforduló alsó szó hang dallamfordulatai is megtalálhatók.

A hangszépités második mozzanata a *Hangképzés*, amely mindig valamely dal könnyen énekelhető és jól formálható motívuma lesz elvont gyakorlat helyett. Az Oh, ha cinke volnék kezdetű dal halk éneklése után a r — d — r — m dallamfordulatot énekeltem szöveggel: „mindig fújnék”, majd mély levegővétellel egybekapcsolt hangindítási és lá szótaggal hangzóformálási gyakorlatot végeztetek. A tiszta intonálás, a tudatosan beosztott légzés és hangformálás bár egy feladat, különböző zenei képességek egyidejű foglalkoztatását jelenti.

A *Számonkérés* anyaga a Béke — kánon, amelynek hangterjedelme azonos az új dal hangterjedelmével, és így alkalmas a dallami előkészítésre. Ha az új dal tanítása során sz, — sz oktávlépés intonálása nehézséget jelentene, a már ismert dal hasonló dallamfordulatának felidézésével a tudatos megismerést segítem elő. A kánon-ének a többszólamúsági érzék kialakulását eredményezi. A feleltetés pedig az önálló szerepléssel a reprodukálás biztonságérzetét növelheti.

A *tanítandó dal előkészítése* során az új dal ritmikai és dallami előkészítése tanult dalokból való elvonatkoztatással történik. Meglévő képzetek felidézésével segítem elő az új dal megtanulását, az ismeretszerzést. Mivel az óra anyaga tavaszi dal, ezért hasonló hangulatú dalokkal a tavasz szépségének érzetét kívánom elmélyíteni. (Pattan a rügy, Szépen szól.) A tanulók személyes élményei a tavasszal kapcsolatban alkalmasak a kedélynevelésre is. A *Pattan a rügy* című dal hangulati és dallami rokonságban van az új dallal. Itt is megtalálható az sz, — sz lépés. Előbb szöveggel, majd szolmizálva énekeltem el a dal harmadik sorát. Az oktáv távolság érzékeltetésének másik módját is alkalmazom: az osztály egyik fele az alsó szó hangot, a másik a szó-t énekl egyidőben.

A módszerek változatosságát, a tanulók életkori sajátosságaihoz való alkalmazkodást a játékos *ritmusképzéssel* kívánom biztosítani. Az új dalban előforduló ritmusképleteket ritmuskártyákról való olvastatás után, a zenei memória fejlesztésének érdekében a ritmusjelek rövid ideig való felmutatása és azonnali reprodukálása helyett csak az újabb ritmuskártya felmutatása után jegyzik le a tanulók. A lejegyzett ritmus visszatapsolásával tulajdonképpen az új dal ritmusát szólaltatták meg elvontan. Az új dalhoz hasonló ritmusú dal nem szerepel az általános iskola 1—4. osztály tantervében, csak ezért választottam az elvont ritmusképzést. A következő óramozzanat egy ismert dal (*Szépen szól*) felismertetése ritmustapsból. A szöveggel való éneklés után ritmusnévvel énekelve tapsolják a dalt. Ezzel teljesnek érzem a ritmusképzést, mert élő zenei ritmust is megszólaltatnak a tanulók.

Az eddig eltelt 15—20 perc alatt a meglévő zenei képzetekből a tanulók differenciáló képességével komplex zenei jelenségek tudatos elemzését végeztettem az új dal elsajátításának megkönnyítése érdekében.

A *célkitűzést* a tavasz ünnepeiről való beszélgetés előzi meg. Ennek a kötetlen, rövid beszélgetésnek célja a motíválás, az érdeklődés felkeltése. A beszélgetés során

adódik alkalom a nevelési feladatok megoldására is. Míg óráim előző részében a változatossággal igyekeztem aktivizálni, most a tanulók élményeinek és ismereteinek felidézése május 1-ről teremti meg a talajt az új ismeret befogadására.

A célkitűzés után *bemutatom* énekelve a tanítandó dalt: *Szép tavaszünne*p címűt. Átélt és kifejező énekléssel nyújtok zenei élményt. A tanulók az őszinte érzelmekre igen kedvezően reagálnak, és hálásan nyilvánítják tetszésüket a dal bemutatása után.

A dal tartalmának megbeszélése során az ismeretlen fogalmak és kifejezések magyarázata a zenei nevelést kiegészítő és szükséges szellemi tevékenység. A meg nem értett szó megzavarja a zenei hatások befogadásának folyamatát, mert a tanuló figyelmét leköti, elvonja. A dal elemzésével a szöveg és dallam tartalmi mondani-valóját keressük meg együttesen. A májusfával kapcsolatos gyermekkori falusi élményeim elmondása nagyon elősegítették az élményszerűség megvalósulását az órán. A zene közvetlen emocionális hatását ebben az életkorban az érzelmek tolmácsolásával, a dal szövegének elemzésével, vagy hasonló élmények felidézésével lehet elősegíteni. A zene kifejező jellege a szöveg közvetítésével jut el a tanulóhoz. A zene önmagában is kivált érzelmi hatásokat, de a zene erejének tudatos átélését elsősorban a dal szövegének megbeszélésével érhetjük el.

A dalt *hallás után* két részletben tanítom meg. Amennyire a szöveg kedvező lehetőségeket kínál az élményszerűség megvalósítására, olyan mértékben kell vigyáznunk, hogy a tulajdonképpeni daltanulás a mechanikus ismétlésekkel ne vegye el kedvét a tanulóknak. A nehezebb fordulatok alapos előkészítése után egy-egy új szempont adásával változatossá, sőt érdekessé tehetjük a daltanulást is. Itt különösen érvényesnek érzem Rubinstein idézett szavait, amelyekből az következik, hogy a nevelői tevékenység egyik legfontosabb tényezője a tanulók belső adottsága kibontakoztatásának. A tanító tiszta kulturált éneklése, a dallam sokoldalú szemléltetése (Dallamrajzzal, hangszerrel, táblai rajzzal) pontos zenei képzetekhez juttatják a tanulót.

A vidám hangulatú dal megkívánja az óra további menetében a kedélyesség biztosítását. A dal *változatos gyakorlásával* érem ezt el. A dal gyakori éneklésének és meghallgatásának eredménye, hogy biztosan és hibátlanul éneklük az új dalt. Így óráim oktatási célját, a dal hallás utáni megtanítását valósítom meg. A változatos éneklés módszerei: csoportos, egyenkénti énekeltesítés, hangszeres kíséret, gyermekhangszerek alkalmazása, osztrinató fűzése a dalhoz, éneklés játékkal és táncsal. A rögtönzött májusfával a hangulat a tetőpontra ér, és a *dalisméltés* során énekelte vidám dalok a tanulók számára önfelelt, kedélyes nótázást, nem pedig kényszerű ismétlést jelentenek. (Süt a nap, Zengjen a dalunk.)

A zenehallgatás anyaga Kadosa: Májusi köszöntője lelkesítő hatásával a közeledő május 1-i ünnepre való hangulati előkészítésre és világnézeti nevelésre alkalmas. Az óra befejező mozzanatai: a házi feladat előkészítése, valamint a tanulók munkájának és fegyelmének értékelése.

